

SUBIECTUL ÎN LOGICA CLASICĂ ȘI ÎN LOGICA SPECULATIVĂ

DRAGOȘ POPESCU

Logica modernă tinde să excludă din sfera sa de preocupări noțiunile de subiect și predicat, înlocuindu-le sistematic cu cele de funcție și argument¹. Se poate afirma, fără teama de a greși prea mult că, pas cu pas, subiectul a fost aproape cu totul eliminat dintre noțiunile cu care operează curent logicienii. Azi, pentru marea lor majoritate, apare ca o problemă ținând de preistoria logicii, o epocă îndepărtată și puțin familiară, în care forma logică nu se diferențiasese suficient de forma lingvistică, precum și de alte tipuri de „formă”, mai mult sau mai puțin îndreptățite să li se acorde atenție.

De ce s-a întâmplat această expulzare nu va fi subiect al studiului de față; un răspuns la o asemenea întrebare nici nu poate fi dat, suntem de părere, *dinăuntru* logicii, fiind o chestiune la care, tradițional, era chemată să se pronunțe metafizica. Nici ea, în paranteză fiind spus, n-a avut o soartă mai bună, așa încât renunțăm s-o chestionăm în privința subiectului.

Nu ne propunem, în egală măsură, să schițăm vreo evaluare a „vechii” și „noii” logici. O asemenea evaluare nici nu se poate întreprinde, de altfel, fără apel metodic la „realizările” fiecăreia, ceea ce implică o raportare permanentă la configurațiile științelor, la dezvoltarea lor paralelă etapelor de dezvoltare a logicii. Fiindcă logica este *organon*, *instrumentum* al științelor, ceea ce interesează mai mult în studiul oricărui instrument este cum își îndeplinește el menirea pentru care a fost construit. Un instrument care nu-și face treaba nu are nici o valoare, indiferent cât de sofisticat ar fi el. Or, examinarea problemei din acest unghi, deși n-ar fi lipsită de interes, ne-ar conduce cercetarea pe un domeniu imens, unde speranța că s-ar putea ajunge la vreo concluzie ar trebui lăsată deoparte pentru o vreme.

Scopul pe care ni-l propunem este mai modest. Vom prezenta în cele ce urmează doctrina clasică a subiectului, apoi interpretarea speculativă, după care le vom compara. În cazul logicii clasice, avem de-a face cu probleme cunoscute, analizate și soluționate, pe multiple căi, de veacuri. Impresia că nimic neobișnuit nu se mai poate petrece aici a fost exprimată deseori, de către logicieni și filosofi cu mare reputație, care i-au rezervat logicii clasice cel mult o funcție propedeutică. Din când în când, tot mai rar, studii noi dezmințeau persistenta impresie, fără s-o înlăture cu totul. În celălalt caz, al logicii speculative, lucrurile nu stau deloc la fel: aici domnește

¹ Etapele trecerii de la logica „clasică” la cea „modernă” sunt bine cunoscute cercetătorilor. Leibniz, Boole, Frege, Whitehead și Russell sunt figurile reprezentative ale transformării treptate a vechii științe fondate de Aristotel. Apariția lucrării *Principia Mathematica* (1913) marchează instaurarea deplină a noii vârste a logicii.

multă confuzie, alimentată câteodată de amestecul în domeniu al unor interese străine de el – fenomen caracteristic în special ultimelor două secole, în care domeniile și metodele tradiționale ale filosofiei au suferit o transformare continuă și intensă, pe fondul interferenței cu preocupări extra-filosofice – ceea ce a provocat chiar contestarea legitimității poziției logicii speculative în cadrul disciplinar al filosofiei.

Intenția noastră nu este didactică, cu toate că vom reține, pe cât se poate, în expunerea noastră, ceea ce întrunește în cea mai mare măsură acordul specialiștilor, nu ceea ce a dat sau încă mai dă naștere la dezacorduri. De asemenea, nu vizăm nici realizarea unei perspective istorice asupra problemei ci, mai degrabă, ținta este una sistematică. Referințele istorice de mai jos sunt pur orientative. S-a susținut adesea că între logica clasică și cea speculativă există o prăpastie de netrecut. Scopul nostru este să verificăm dacă acest punct de vedere se susține relativ la noțiunea de subiect ori dacă, dimpotrivă, între logica clasică și cea speculativă există, de fapt, o legătură mult mai strânsă decât se bănuiește.

I. SUBIECTUL ÎN LOGICA CLASICĂ

I.1. SURSELE FUNDAMENTALE

Pentru logica clasică, oricum am aborda-o, sursele fundamentale, nu numai în ceea ce privește tema noastră, i se datorează lui Aristotel, fondatorul incontestabil al disciplinei. În problema subiectului, considerată din perspectivă strict logică, adică în cadrul a ceea ce, ulterior, se va numi „judecata de predicatie”, lucrarea aristotelică reprezentativă este *Despre interpretare*. Ce-i drept, Aristotel reamintește, chiar în deschiderea acestei lucrări, unele rezultate ale investigației sale cu privire la tema noastră care au fost obținute deja în *Despre suflet*. Ele privesc însă un alt domeniu decât cel logic – mai exact: domeniul psihologiei – și, ca atare, nu este necesar să fie luate în considerare aici.

Cuvântul grecesc prin care Aristotel desemnează subiectul este ὑποκείμενον. Sensul cuvântului nu este exclusiv logic, ci și metafizic. Această ambivalență nu se datorează nicidecum unei lipse de preocupare a lui Aristotel față de precizia terminologică; dimpotrivă, ea este o condiție esențială a valabilității cunoașterii. Subiectului metafizic (substanței) îi revin atribute, subiectului logic îi revin predicate. Fără o corelație între cele două domenii, nu se poate emite nici o pretenție de cunoaștere (vezi *infra*, cazul raportului de contradicție). Faptului că între subiectul metafizic și cel logic se stabilește o corelație îi datorează știința existența sa.

Din punct de vedere logic, subiectul este *nume*. Numele are câteva proprietăți, indicate succint de Aristotel: „Ὄνομα μὲν οὖν ἐστὶ φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην ἄνευ χρόνου, ἧς μηδὲν μέρος ἐστὶ σημαντικὸν κεχωρισμένον” (*De Int.*, 2, 16a 19-21), în traducerea românească a lui Noica: „Numele este o glăsuire semnificativă pe bază de convenție, fără indicație de timp, în care nici o parte izolată nu este semnificativă”².

² Ammonios, Stephanus, *Comentarii la tratatul Despre Interpretare al lui Aristotel, însoțite de textul comentat*, Traducere, cuvânt înainte, note și comentariu de Constantin Noica, Editura Academiei RSR, București, 1971, p. 9.

Dacă subiectul logic este nume, nu orice nume este subiect logic. Pentru a fi subiect logic, numele trebuie să facă parte dintr-un λόγος ἀποφαντικός, care este de două feluri: κατάφασις (afirmație) sau ἀποφασις (negație) – *De Int.*, 5, 17a 8-9. Subiectele altor tipuri de λόγος nu sunt logice, deoarece respectivii λόγοι nu sunt adevărați sau falși, adică raportul dintre subiectul metafizic și cel logic nu poate fi precizat în ei. Este cazul enunțurilor interogative, imperative, deziderative.

O situație specială o au numele nedeterminate (de exemplu: non-om, non-viu); ele nu sunt nume (*De Int.*, 2, 16a 30), dar pot fi subiecte logice.

Λόγος ἀποφαντικός reprezintă o unitate din punct de vedere logic. Componentele acestei unități, numele și verbul, considerate separat sunt, la rândul lor, unități – fiindcă indică ceva (lucruri, fapte), având sens – dar nu unități *logice* (λόγος), ci *lingvistice* (φάσις): „τὸ μὲν οὖν ὄνομα καὶ τὸ ῥῆμα φάσις ἔστω μόνον” (*De Int.*, 5, 17a 17-18), în traducerea Noica: „Așadar numele sau verbul urmează să fie socotite o simplă vorbă”³.

Așadar, subiectul logic nu poate fi studiat separat de întregul din care face parte.

Κατάφασις (afirmația) este o enunțare a ceva despre ceva („ἀπόφανσις τινὸς κατὰ τινὸς” – *De Int.*, 6, 17a 25); ἀποφασις (negația) este desprinderea a ceva de ceva („ἀπόφανσις τινὸς ἀπὸ τινὸς” – *De Int.*, 6, 17a 26). „Desprinderea”, cum se poate remarca, este tot ἀπόφανσις, așadar și în cazul negației se conservă unitatea lui λόγος ἀποφαντικός. Negația nu rupe (distruge) unitatea dintre ὄνομα și ῥῆμα, reducând fiecare componentă a lui λόγος la statutul de simplă φάσις. Subiectul logic și predicatul logic rămân în legătură și în negație.

Fiecare afirmație și fiecare negație își are opusul său. Opoziția afirmației și negației se numește contradicție (ἀντίφασις – *De Int.*, 6, 17 a 33). Afirmația și negația se exclud reciproc, în sensul că nu pot intra în raport de omonimie (ceea ce ar însemna, în conformitate cu *Categ.*, 1, 1a 1 că ar avea nume comun și λόγος τῆς οὐσίας diferit, deci ὑποκείμενον vizat de afirmație, respectiv negație ar fi altul în fiecare situație și nu am avea de-a face cu nici o excluziune reciprocă, ci numai cu λόγοι ἀποφαντικοῦ diferiți). Pentru Aristotel, contradicția nu este, așadar, o simplă operație la nivelul limbajului. Enunțurile contradictorii din punct de vedere gramatical (sintactic) nu sunt numai de atât contradictorii din punct de vedere logic; pentru aceasta, ele trebuie să aibă în vedere același ὑποκείμενον.

Numele este universal când se enunță despre mai multe și singular când nu se enunță despre mai multe. Afirmația și negația privitoare la întreaga sferă a numelui universal pune enunțurile respective în raport contrar. Afirmația și negația privitoare doar la o parte a sferei numelui universal indică un raport de contrarietate la nivelul respectivei părți a sferei numelui universal (subcontrarietate).

I.2. DOCTRINA DEFINITIVĂ

În tratatele moderne de logică formală, λόγος ἀποφαντικός aristotelic poartă numele de *judecată de predicăție*. În „judecata de predicăție” se distinge între

a) „*judecata*” = conținut de gândire structurat astfel încât să poată fi considerat adevărat sau fals și

³ *Ibidem*, p. 12.

b) „judecata” = conținut de gândire pe care-l putem considera adevărat sau fals, adică asupra căruia se poate efectua un act judicativ⁴.

Avem, așadar, o dublă semnificație a termenului judecată (Aristotel ar fi spus că termenul este omonim). Cel de-al doilea sens, **b)** „judecata”, nu interesează direct logica, întrucât vizează actul mental al celui care judecă, prin care acesta aderă (acceptă, subscrie) sau nu la conținutul judecății, considerându-l adevărat sau nu⁵.

Primul sens al judecății, care constituie obiect de studiu al logicii formale, are nevoie de o precizare suplimentară: conținutul de gândire structurat *este exprimat* verbal, în scris sau gestual – și astfel, judecata de predicatie este o „judecată” exprimată.

Judecățile de predicatie se grupează în două mari familii:

a. *judecăți cu subiect concret* (judecăți concrete) și

b. *judecăți cu subiect general* (judecăți generale)⁶.

Cele două familii de judecăți de predicatie se constituie pe baza distincției aristotelice dintre numele universale și numele singulare (vezi *supra*). Ambele au în comun relația dintre suport (unic sau multiplu) și calitatea/proprietatea care i se atribuie. Suportul poartă numele de *subiect*, calitatea poartă numele de *predicat*, iar relația poartă numele de *predicatie*⁷.

În studiul judecății de predicatie, accentul nu cade pe natura suportului, nici pe cea a predicatului, adică pe statutul lor ontologic, ci pe relația lor (predicatie). Totuși, subiectele și predicatul nu pot fi incluse în una și aceeași categorie de lucruri. Suporturile care pot juca și rolul de predicat ale unei judecăți nu trebuie confundate niciodată cu suporturile care nu pot îndeplini această funcție (suporturi primitive)⁸.

Considerând judecata de predicatie ca **a)** „judecată”, adică drept structură în care apare un conținut de gândire exprimat, capabil de a fi adevărat sau fals, distingem *trei* componente ale acesteia: 1. subiectul; 2. predicatul; 3. copula (expresia legăturii dintre subiect și predicat).

„Judecății” i-a fost reproșat, de către fondatorii noii logici (și nu numai de ei), caracterul rigid, care nu poate da interpretări satisfăcătoare oricărui tip de „judecată” (conținut de gândire asupra căruia se poate efectua un act judicativ). Este cazul unor judecăți de tip: „Plouă” ori „Platon este mai bătrân decât Aristotel”, dar și al unor numeroase acte judicative specifice matematicii. Logica clasică a încercat, mai mult sau mai puțin convingător, să transpună aceste judecăți în forma clasică a „judecății”.

În logica clasică, subiectul (*sub-jacere*) desemnează în mod formal suportul (*sub-ponere*) asupra căruia explicitează (determină) predicatul, suport care este denumit tradițional și „obiect”. Aceasta nu înseamnă că logica clasică pretinde (împune) ca suportul (obiectul) să fie numaidecât *ceva*, un lucru anumit sau o clasă de lucruri sesizabilă la nivel ontic, ci numai *ceva despre care se afirmă predicatul*,

⁴ J. Dopp, *Leçons de logique formelle*, Première partie, Logique ancienne, *La logique des jugements prédicatifs*, Éditions de L'Institut Supérieur de Philosophie, Louvain, 1949, p. 18–19.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 29.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 30.

ceva despre care este vorba astfel încât predicăția să poată fi adevărată sau falsă⁹. Chestiunea statutului ontic/ontologic al subiectului nu este o problemă a logicii, ci a metafizicii. Limbajul natural nu dă întotdeauna posibilitatea identificării facile a subiectului (logic), dar „*judicata*” impune ca acesta să fie unul și același în decursul analizei judecătii¹⁰.

Subiectul în judecățile de predicăție cu subiect concret

Judecățile de predicăție cu subiect concret indică explicit suportul (obiectul) cu ajutorul unor expresii speciale, caracteristice: *acesta*, *acela*. Ele pun în forma judecătii experiențe directe externe sau interne ale celui care efectuează *judicata*, nu presupun o activitate anterioară de conceptualizare și implică totodată gesturile care semnalează efectuarea actului judicativ; ca atare, ele ne trimit obligatoriu la sensul **b**) „*judicata*” al judecătii de predicăție.

În cadrul judecăților de predicăție cu subiect concret se pot distinge diferite utilizări ale expresiilor care țin loc de subiect (*acesta*, *acela*), dar toate având în comun apelul la gestul de a indica: **1.** obiect unic, suport anumit indicat prin *judicata* (exemplu: „*Acesta este roșu*”); **2.** obiect colectiv, diverse lucruri reunite prin expresiile *acesta* sau *acela* (exemplu: „*Acesta, celălalt și acela sunt roșii*”); **3.** obiect anumit în cadrul unui colectiv (expresie caracteristică: *fiecare*, luat împreună cu o indicație gestuală. Exemplu: „*Fiecare este roșu*”); **4.** colectiv în cadrul unui colectiv (exemplu: „*Fiecare dintre acestea este roșu*”); ș.a.m.d.

Subiectul în judecățile de predicăție cu subiect general

Subiectul judecăților de predicăție cu subiect general este fie subiect particular, fie subiect universal.

Subiectul universal „vizează fiecare suport pentru care este valabilă atribuirea enunțată de termenul-subiect”¹¹. Subiectul particular „nu vizează fiecare suport pentru care este valabilă atribuirea enunțată în termenul-subiect”¹². Spre deosebire de înțelesul dat de Aristotel numelui universal și numelui singular, se observă aici introducerea unei distincții între *nume* și *subiect*. Numele desemnează acum doar subiectul *gramatical*, subiectul *logic* fiind indicat de particule speciale: „unii”, „toți”. Între *general* și *universal* își face apariția, de asemenea, o deosebire: „subiectul universal nu reprezintă decât una dintre speciile de subiecte generale, cealaltă specie fiind subiectul particular”¹³.

II. SUBIECTUL ÎN LOGICA SPECULATIVĂ

Logica speculativă nu este unanim recunoscută drept logică. Există teza conform căreia am avea de-a face, în acest caz, mai degrabă cu o metafizică

⁹ *Ibidem*, p. 75.

¹⁰ *Ibidem*, p. 74.

¹¹ *Ibidem*, p. 86.

¹² *Ibidem*, p. 88.

¹³ *Ibidem*, p. 87.

mascată de terminologia logico-clasică. Această teză nu este lipsită de temei. Există, de asemenea, și teza că logica speculativă reprezintă o „depășire” a metafizicii, adică o înlocuire a acestei discipline tradiționale a filosofiei cu o metodă infailibilă – dialectica. Această teză nu mai are astăzi prea mulți adepți.

Dacă părintele logicii clasice este recunoscut unanim ca fiind Aristotel, lui Hegel i se atribuie meritul de a fi pus bazele logicii speculative. Antecedente ale acestei logici sunt identificate de Hegel însuși la Platon, Aristotel și Kant.

II.1. SURSELE FUNDAMENTALE

Primele străduințe ale lui Hegel de a da o determinare speculativă subiectului se găsesc în *Fenomenologia spiritului*, care nu este o scriere de logică, însă pregătește terenul pentru logică. Astfel, în *Prefața* lucrării, întâlnim următoarele cuvinte: „Es kommt nach meine Einsicht, welche sich nur durch die Darstellung des Systems selbst rechtfertigen muss, alles darauf an, das Wahre nicht als Substanz, sondern eben so sehr als Subjekt aufzufassen und auszudrücken” (*Phänomenologie des Geistes*, p. XX a primei ediții), în traducere românească: „Rezultă, în concepția mea, care va trebui să se justifice numai prin expunerea sistemului însuși, că adevărul trebuie să fie conceput și exprimat nu ca substanță, ci totodată ca subiect”. Să ne oprim mai întâi asupra celor două verbe care încheie fraza: *auffassen* și *ausdrücken*. Cel dintâi evocă limpede activitatea gândirii (conceperea), cel de-al doilea, la fel de limpede, rezultatul acesteia (expresia), sau, ceea ce este același lucru, dublul înțeles al judecății: **b**) „judecata”, respectiv **a**) „judecata”. Apoi, asupra termenului cheie *Substanz*: el este corespondentul hegelian al lui ὑποκείμενον aristotelic, fapt atestat de punerea lui în legătură cu adevărul. În sfârșit, asupra celui alt termen cheie, *Subjekt*: și punerea subiectului în legătură cu substanța o regăsim la Aristotel întrucât, așa cum am văzut, numai prin *exprimarea* substanței – ca subiect al unui λόγος ἀποφαντικός – putem avea de-a face cu adevărul sau falsul. Unde este noutatea adusă de Hegel?

Răspunsul la această întrebare îl descoperim peste câteva rânduri din textul hegelian: „Die lebendige Substanz ist ferner das Sein, welches in Wahrheit Subjekt, oder was dasselbe heisst, welches in Wahrheit wirklich ist, nur insofern sie die Bewegung des Sichselbstsetzens, oder die Vermittlung des Sichanderswerdens mit sich selbst ist” (*Phänomenologie des Geistes*, p. XXI), în traducere: „Substanța vie este mai departe ființa care este în adevăr subiectul sau, ceea ce înseamnă același lucru, este în adevăr realul doar întrucât este mișcarea autopunerii sau medierea dintre autodevenirea-ca-altul și sine însuși”. Pasajul atrage atenția imediat asupra mișcării (*Bewegung*) substanței, despre care nu avem nici un fel de date la Aristotel (numele, care exprimă substanța, neavând la el nici un fel de indicație de timp, subiectul nu suferă nici o mișcare în cadrul enunțului – vezi *supra*). Mai mult, *die Bewegung des Sichselbstsetzens* (mișcarea autopunerii) și *die Bewegung des Sichanderswerdens* (mișcarea autodevenirii-ca-altul) sunt condiții ale adevărului substanței, la Hegel, întrucât aceasta este subiect. Cu alte cuvinte, subiectului, în înțelesul hegelian, îi sunt indispensabile aceste forme de *Bewegung*, sau măcar una dintre ele. Substanța lipsită de mișcarea aceasta nu este subiect, real, adevăr; se

aseamăna oarecum cu numele nedeterminat aristotelic. Fără să intrăm în detalii privind cele două forme de mișcare, putem trage deja concluzia că între subiectul logicii clasice și cel al logicii speculative există diferențe însemnate.

Cercetările istorico-filosofice furnizează cu ușurință informații privitoare la antecedentele celor două specii de mișcare pomenite de Hegel. Intenția noastră este însă de a descoperi justificarea logică a introducerii lor, nu pe cea istorico-filosofică. Din această perspectivă, mai putem evoca încă un pasaj din *Fenomenologia spiritului*, dar va trebui apoi să ne îndreptăm atenția asupra *Științei logicii*, unde problema își găsește dezlegarea de drept. În pasajul pe care-l avem în vedere, Hegel face o descriere a vechiului înțeles, de origine aristotelică, al subiectului, ceea ce permite o comparație cu înțelesul aceluiași, în propria-i interpretare: „Das Subjekt ist als fester Punkt angenommen, an den als ihren Halt die Prädikate geheftet sind, durch eine Bewegung, die dem von ihm Wissenden angehört und die auch nicht dafür angesehen wird, dem Punkte selbst anzugehören; durch sie aber wäre allein der Inhalt als Subjekt dargestellt” (*Phänomenologie des Geistes*, p. XXVII); traducerea: „Subiectul este luat ca punct fix de care predicatul este atașat ca de o stație, printr-o mișcare ce aparține celui care are cunoștința de el și care, de aceea, nici nu sunt văzute ca aparținând punctului însuși; dar numai prin ea s-ar expune conținutul ca subiect”. În aceste rânduri, judecata de predicție clasică apare ca o construcție în jurul uneia dintre cele trei componente ale ei, subiectul. Mișcarea (*Bewegung*) din care rezultă judecata provine din *exteriorul* judecății, este operația prin care se confecționează judecata, plecând de la un subiect căruia i se atașează predicatul; prin aceasta, ea se deosebește de „mișcarea autopunerii” și „mișcarea autodevenirii-ca-altul” pe care le-am întâlnit mai sus, și care nu se datorează aceluiași *Wissende* neprecizat, ci subiectului însuși.

Cele trei tipuri de mișcare constatate (a autopunerii, a autodevenirii-ca-altul și a atribuirii exterioare de predicate) nu fac obiectul de studiu al științei logicii, ci al fenomenologiei spiritului (sau: știința experienței conștiinței). Dar *subiectul* însuși, în care survin aceste mișcări, aparține domeniului logicii. De fapt, este chiar un domeniu al acesteia, căreia îi este consacrată *logica subiectivă*.

Se impune să notăm aici o observație extrem de importantă: dacă, în logica clasică, problema subiectului se abordează în contextul simplu creat de $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ $\acute{\alpha}\pi\omicron\phi\alpha\nu\tau\iota\kappa\acute{o}\varsigma$, în cea speculativă subiectul se abordează într-un alt context, în care $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ $\acute{\alpha}\pi\omicron\phi\alpha\nu\tau\iota\kappa\acute{o}\varsigma$ reprezintă doar un aspect, fondul problemei. Celălalt aspect, care ține de formă, este indicat de următoarele cuvinte ale lui Hegel: „Der Begriff, insofern er zu einer solchen Existenz gediehen ist, welche selbst frey ist, ist nichts anderes als Ich, oder das reine Selbstbewußtsein. Ich habe wohl Begriffe, das heißt, bestimmte Begriffe; aber Ich ist der reine Begriff selbst, der als Begriff zum Daseyn gekommen ist” (*Wissenschaft der subjectiven Logik oder die Lehre vom Begriff*, p. 11 a primei ediții), în traducere: „Conceptul, întrucât a ajuns la o asemenea existență, care este liberă ea însăși, nu este altceva decât eul sau conștiința-de-sine pură. Eu am concepte, bineînțeles, adică concepte determinate; dar eul este însuși conceptul pur, care a ajuns ființă - în-fapt ca concept”. Este deci, relevant, în logica speculativă, *cine* face enunțul declarativ, $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ $\acute{\alpha}\pi\omicron\phi\alpha\nu\tau\iota\kappa\acute{o}\varsigma$. Acest cine nu se referă la un vorbitor oarecare, emițător de enunțuri,

ci la tipul de eu (conceptul care, în judecată, este subiect), a cărui structură este constituită de propria sa experiență, de conceptele sale determinate.

Logica subiectivă este logica conceptului ca subiect. Întrucât conceptul este eu, subiectul în logica speculativă nu este *doar* un nume, o formulă careia poate să nu-i corespundă nimic în fapt, ci un nume căruia îi corespunde obligatoriu ceva, ceea ce se exprimă prin termenul *e x i s t e n ț ă*. Acesta nu are sensul trivial al unui existent anumit sau unei mulțimi de existenți anumiți (Kallias, Socrate, oameni, fiecare om), ceea ce ar transforma demersul logic într-unul psihologic și existența într-o chestiune soluționabilă prin judecăți clasice cu subiect concret, ci sensul că în orice *λόγος ἀποφαντικός* subiectul este cel care-și afirmă predicatul. Ἀπόφανσις aristotelică lăsa neprecizat cum se produce enunțarea a ceva despre ceva; în logica speculativă, enunțarea a ceva despre ceva este operată de subiect.

În logica speculativă, între **a)** „judecată” și **b)** „judecată” nu se mai face distincție. În schimb, își face apariția o altă distincție: între „**judecată**” (*Urtheil*) și „enunț” (*Satz*). Judecata speculativă preia atât înțelesul lui **a)**, cât și pe cel al lui **b)**, în vreme ce prin „enunț” se desemnează orice ...plfansiV în care nu este precizat raportul dintre subiect și eu, adică o structură a limbajului care îndeplinește condițiile lui **a)**, dar care nu pe cele ale lui **b)**.

Enunțurile alcătuiesc în continuare domeniul de competență al logicii clasice, dar studiul **judecăților** revine logicii speculative.

Opoziția judecăților capătă un alt sens în logica speculativă decât avea în logica clasică. Dat fiind că subiectul este în această logică eul, raportul de opoziție între judecăți se stabilește în funcție de el. Subiectul judecăților aflate în raport de opoziție este același, numai poziția subiectului în cadrul mișcării (*Bewegung*) este cea care diferă. Statutul subiectului în logica speculativă este precizat exact de dezvoltarea lui, astfel încât nu mai este problematic, ca în logica clasică, dacă subiectul judecăților opuse este sau nu același, ceea ce se putea remedia numai printr-o cerință explicită ca el să nu sufere vreo modificare.

Cel mai important aspect al contradicției speculative nu este excluderea reciprocă a contradictoriilor, aspect valorificat de logica clasică în maniera ei proprie, prin diverse forme de argumentare, ci semnalaarea transformării suferite de subiect. Logica speculativă nu are ca scop demonstrația, ci integrarea etapelor de dezvoltare a subiectului. Ea este, în cel mai strict sens al cuvântului, o logică sistematică.

Opoziția contrară nu mai apare în logica speculativă, fiindcă „unii” sau „toți” nu se mai pot aplica subiectului ca eu; eul nu este mai mult sau mai puțin cuprinzător decât alt eu în judecățile speculative, fiindcă judecățile speculative nu se referă la diverși eu, ci la unul și același. De fapt, subiectul speculativ este în permanență o totalitate. Substituirea subiectului în cadrul succesiunii de judecăți speculative nu conduce la opoziție, ci la sofistică. Așadar, judecățile speculative se pot opune numai contradictoriu, în funcție de predicatul pe care și le dă subiectul, mai exact: în cadrul mișcării sale de autopunere sau în cel al autodevenirii-ca-altul.

Există însă două tipuri de considerare ale mișcării de autopunere și ale mișcării autodevenirii-ca-altul: ca mișcare aflată în curs sau ca mișcare încheiată. În primul tip subiectul nu a căpătat toate determinațiile conceptuale, ceea ce se întâmplă în cel de-al doilea. Acesta din urmă poate îndeplini funcția de [termen]

mediu în silogismul speculativ (*Schluss*). Distincția dintre judecățile concrete și cele generale, pe care am întâlnit-o în logica clasică, dispare deoarece toate judecățile speculative pot fi considerate concrete (subiectul lor fiind eul) dar, totodată, și generale (subiectul având întotdeauna determinatii conceptuale particulare sau universale date de predicat). Astfel, în loc de judecăți concrete și judecăți generale, în logica speculativă avem:

- a'. judecăți** cu subiect incomplet determinat și
- b'. judecăți** cu subiect complet determinat (sau: Medii).

Subiectul în judecățile speculative cu subiect incomplet determinat

Subiectul judecării speculative se dezvoltă prin dobândirea de determinatii conceptuale. Este principala sa deosebire față de subiectul clasic, care rămâne fix, nu suferă nici un fel de transformare. Fiecare nouă determinare conceptuală completează determinatiile deja deținute de subiectul judecării speculative. Determinatiile conceptuale sunt: universalitatea, particularitatea, singularitatea. Ceea ce înseamnă că subiectul ca eu este determinat succesiv ca: universal, particular, singular. Acestea sunt predicatul pe care și le poate da subiectul într-o judecată speculativă; dar, ar trebui să notăm că mult mai importante decât predicatul însele sunt structurile succesive pe care predicatul le constituie în cadrul subiectului. El este incomplet determinat deoarece nu deține toate determinatiile conceptuale, ci doar pe unele dintre acestea. În cadrul propriului nivel de dezvoltare, desigur, subiectul deține toate determinatiile conceptuale posibile dar, în cadrul mișcării generale de dezvoltare, numai pe cele obținute anterior stadiului în care se află.

Determinatiile conceptuale nu-i revin subiectului la întâmplare. Cea dintâi determinare conceptuală a subiectului este universalitatea – singurul caz în care predicatul poate determina un subiect lipsit complet de orice determinare.

Subiectul în judecățile speculative cu subiect complet determinat sau Mediul

Subiectul complet determinat își face apariția în judecăți speculative cu aspect tautologic. Acestea sunt de trei feluri, conform celor trei determinatii conceptuale: „Universalul este universal”, „Particularul este particular” și „Individualul este individual”. De fapt, judecățile speculative enumerate nu sunt tautologice în sens clasic. În judecata „Universalul este universal” (sau, în terminologie hegeliană: judecata problematică), bunăoară, subiectului i se atribuie predicatul „universal”, acesta deținând și determinatiile de „individual” și „particular”, obținute în mișcările anterioare în care subiectul era universalul. Ceea ce este valabil și pentru subiectul particular și individual, care dețin, la rândul lor, aceste determinatii conceptuale.

Cele trei judecăți pomenite diferă totuși, ca structuri. Ordinea determinatiilor conceptuale este alta, în fiecare dintre ele. așadar, ele nu se confundă, se completează. Fiindcă fiecare deține, totuși, toate determinatiile conceptuale, poate fi mediu al silogismului speculativ, ceea ce nu se întâmplă cu judecățile speculative cu subiect incomplet determinat. Acestea le lipsesc unele determinatii conceptuale și, deci, nu pot îndeplini funcția de mediu în silogismele speculative. Funcția lor

este alta: de a indica cu precizie etapa în care se găsește subiectul în cadrul mișcării speculative în care se găsește angrenat.

Cheia de boltă a întregii reconstrucții hegeliene a logicii clasice stă, așa cum cititorul poate remarca, în chestiunea dublei mișcări (*Bewegung*), formulată în *Fenomenologia spiritului*. Fără această mișcare nu avem de-a face nici cu vreo logică speculativă. Subiectul fix al logicii clasice nu ne-ar permite-o. Dacă însă ar fi să indicăm principala sursă a interpretărilor greșite ale logicii speculative, am fi obligați să numim exact mișcarea în cauză.

În contextul istoric al apariției logicii hegeliene, posibilitatea de a defini corespunzător mișcarea subiectului era, trebuie să recunoaștem, destul de redusă. Științele veneau deja cu propriile sugestii: mișcarea fizicală (translația) era forma cea mai familiară a mișcării; transformările chimice și biologice erau mult mai puțin înțelese, dar se știa deja că avem de-a face, în cazul lor, cu alte tipuri de mișcare decât cea de translație. Or, tocmai de la cele din urmă s-ar fi putut aștepta o susținere intuitivă pentru noua logică speculativă. Ceea ce nu s-a petrecut.

Alternativa o constituia apelul la resursele conceptuale tradiționale ale metafizicii, de care Hegel n-a dorit să se rupă cu totul. Efortul lui de-a pune propria-i contribuție într-o succesiune istorică, a avut un efect nedorit: a obstrucționat receptarea noutății noului punct de vedere.

Este destul de clar azi că ambele opțiuni aveau limitele lor. În fapt, mișcarea pe care o are în vedere logica speculativă nu este fizicală, chimică sau biologică, nici „metafizică”. Dacă ar fi să-i găsim o asemănare, ar fi cu trecerea de la premise la concluzie într-un raționament (ceea ce numim azi *inferență*, un tip de *operație*). O mișcare nici fizico-chimică, nici psihologică, nici „metafizică”, pe care însă științele și metafizica o cunosc foarte bine în măsura în care cei ce le practică se folosesc permanent de ea.

În contextul dezvoltării științifice mai recente, logica speculativă ar fi putut fi reevaluată. Ea fusese însă deja captată într-un angajament istoric pentru care nu fusese concepută și de care nu i s-a permis să se elibereze aproape un secol și jumătate. Poate așa se explică faptul că cercetări științifice precum cele întreprinse de epistemologia genetică (ca să evocăm un exemplu) nu au sesizat că, pentru abordarea hegeliană a subiectului, constituia deja o achiziție punctul de vedere conform căruia „cunoașterea nu poate fi concepută ca predeterminată nici în structurile interne ale subiectului, deoarece ele rezultă dintr-o construcție efectivă și continuă, nici în caracterele preexistente ale obiectului, fiindcă nu sunt cunoscute decât datorită medierii necesare a acestor structuri și pe care ele le îmbogățesc, încadrându-le (chiar dacă le situează în ansamblul posibilelor)”¹⁴. Ceea ce surprinde și descrie în detaliu logica speculativă este tocmai construcția efectivă și continuă a structurii interne a subiectului (considerat însă din punct de vedere logic, nu psihologic, ceea ce nu schimbă radical datele problemei, mai ales dacă ținem cont de raportul special dintre logica speculativă și știința experienței conștiinței, fenomenologia spiritului); obiectivitatea fiind tocmai rezultatul medierii

¹⁴ J. Piaget, *Epistemologia genetică*, traducere: I. Pecher, Editura Dacia, Cluj, 1973, p. 5.

acestei structuri în devenire. Însă, pentru reprezentanții epistemologiei genetice, contribuția hegeliană era încadrată în „curențele dialectice”, care „insistă asupra ideii de noutăți și caută secretul acestora în «depășiri» care ar transcende neîncetat jocul tezelor și antitezelor”¹⁵. Însă, așa cum se poate lesne remarca, „jocul tezelor și antitezelor” nu este, în logica speculativă sursa „noutăților”, ci doar un produs secundar al mișcării de autopunere și al celei de autodevenire-ca-altul a subiectului. În absența lor, jocul tezelor și antitezelor nu este decât dialectică goală, adesea sofistică.

II.2. EXISTĂ O DOCTRINĂ DEFINITIVĂ?

Logica speculativă nu a avut un destin asemănător cu cel al logicii clasice. E drept că nici acoladele temporale și culturale nu sunt asemănătoare în cele două cazuri. Logica aristotelică a devenit pentru două mii de ani instrumentul prin excelență al științei, în lumea elenistico-romană, în evul mediu bizantin, arab și latin, chiar și în renaștere. Nici epoca modernă n-a abandonat-o de tot, deși a privit-o mult mai circumspect. Cea speculativă a suferit curând după naștere o denaturare gravă, care a compromis-o aproape cu totul.

Denaturarea logicii speculative s-a produs ca urmare a derivării mișcării specifice acestei logici din diferite tipuri de mișcare studiate în cadrul științelor (care se găsesc, desigur, fiecare, pe diverse nivele de dezvoltare). Preocuparea de a organiza tipurile de mișcare în concepții cvasi-sistematice, aparent filosofice, a devenit tot mai răspândită pe fondul dezvoltării științifice accelerate, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. S-a încercat asiduu, prin clasificarea tipurilor de mișcare studiate de științe, să se ajungă la o nouă metodă universală a științei, preconizându-se înlocuirea prin ea a vechii metafizici, pe care aceste concepții au învinuit-o insistent de stagnarea îndelungată a cunoașterii științifice. Metafizica a devenit sinonimă cu pseudo-știința, cu toate că a fost din ce în ce mai neclar ce se înțelege prin metafizică. Omul de știință, familiarizat cu domeniul său de cercetare științifică și cu mișcările specifice acestuia, l-a înlocuit pe vechiul logician, pe care l-a acuzat că este imobilizat în prejudecăți metafizice de nelecuit.

Din perspectivă logică însă (atât clasică, cât și speculativă), orice efort de a stabili tipul privilegiat de mișcare prin care să se fundeze cunoașterea se bazează pe o prejudecată (sau: supoziție tacită), care apare în toate demersurile cvasi-sistematice: că am avea cumva acces la vreo cunoaștere independentă, *a priori* față de subiectul cunoscător. Tocmai aceste demersuri cvasi-sistematice practică, deci, metafizica de care sunt învinuite logica clasică și speculativă. Reproșul clasico-speculativ se evaporă însă, încetul cu încetul, o dată cu subiectul cunoscător, pe măsură ce ne apropiem tot mai mult de zilele noastre.

Matematica este știința în care *operațiile* au un statut privilegiat; în plus, în matematică, studiul operațiilor se face independent de orice subiect. Nu este nici o surpriză că, după câteva tentative ratate, sarcina de a juca rolul de metodă

¹⁵ *Ibidem.*

universală a preluat-o matematica. Încercările tot mai rare de a continua demersul speculativ n-au fost privite cu prea multă bunăvoință.

III. SUBIECTUL CLASICO-SPECULATIV

Paginile de mai sus nu au avut ambiția de a epuiza toate detaliile legate de subiectul clasic și de cel speculativ. Scopul lor a fost de a degaja terenul în vederea unei analize comparative. Să lăsăm, așadar, deoparte considerațiunile anterioare privind complexul istoric al dezvoltării logicii și să ne întoarcem asupra chestiunilor strict logice privitoare la subiect. Din cele arătate până acum rezultă că:

1. Subiectul logicii clasice și subiectul logicii speculative se pot studia doar întrucât sunt considerate drept componente ale unor structuri sintactice. Văzute de sine stătător, independent de structura sintactică din care fac parte, subiectul clasic și cel speculativ sunt simple nume, nu subiecte.

2. Structurile sintactice din care fac parte subiectul clasic, respectiv, subiectul speculativ sunt: judecata clasică (de predicăție), respectiv judecata speculativă.

3. În judecata clasică, accentul cade pe aspectul fix, stabil, al subiectului. Clasificarea subiectelor clasice are ca scop obținerea unui instrument de delimitare exactă a subiectului ca nume în raport cu obiectul care îi corespunde, astfel încât, prin predicare, să se realizeze o descriere corectă a raporturilor dintre subiect și obiect.

4. Judecata speculativă consideră că între subiect ca nume și obiectul care îi corespunde există o permanentă coincidență. Scopul judecății este exprimarea acestei coincidențe în diferite momente de dezvoltare a subiectului.

5. Judecățile clasice aflate în raport de opoziție din punct de vedere sintactic exprimă subiecte diferite din punct de vedere real.

6. Judecățile speculative aflate în raporturi de opoziție din perspectivă sintactică exprimă modificările subiectului real.

7. Judecata clasică și judecata speculativă, din perspectiva subiectului, sunt expresii ale unor operații distincte:

a. Judecata clasică este expresia unei operații *asupra* subiectului. Operatorul (cel care efectuează predicarea) este diferit de subiect;

b. Judecata speculativă este expresia unei operații *a* subiectului. Operatorul (care-și adaugă determinații conceptuale) este subiectul însuși.

8. Atât logica clasică, cât și cea speculativă se constituie în jurul noțiunii de subiect. Subiectul are în ambele prioritate în raport cu operația. Construcțiile sintactice clasico-speculative nu pot fi analizate independent de tipul de subiect întâlnit în ele.

9. Logica modernă (logica matematică) dă, dimpotrivă, prioritate operației. Subiectul, înțeles ca argument al unei funcții, dă posibilitatea construcțiilor sintactice de a fi analizate independent de valoarea argumentului funcției.

10. Subiectul judecății clasice (de predicăție) este un caz limită al subiectului speculativ.